

- Problemy edukacji jutra w dobie globalizacji*, red. Kazimierz Denek, Aleksandra Kamińska, Piotr Oleśniewicz. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, 2012.
- Problemy edukacji w społeczeństwie wiedzy*, red. Stanisław Juszczyk. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012.
- Różański, Tomasz. „Educational activity of older people in Poland – selected issues”. W: *Society. Integration. Education*, t. 4, red. Velta Lubkina, Svetlana Usca, Anda Zvaigzne, 122–131. Rezekne: Rezekne Academy of Technologies, 2016.
- Solarczyk-Ambrozik, Ewa. „Uczenie się przez całe życie jako rzeczywistość edukacyjna. Dyskurs całożyciowego uczenia się w tle zmian społeczno-ekonomicznych”. W: *Całożyciowe uczenie się jako wyzwanie dla teorii i praktyki edukacyjnej*, red. Ewa Solarczyk-Ambrozik, 11–35. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2013.
- Szkoło, jaka jesteś? Problemy nauczycieli i uczniów we współczesnej szkole*, red. Małgorzata Banasiak, Agata Wołowska. Warszawa: Wydawnictwo Difin SA, 2015.
- Szymański, Mirosław J. *Edukacyjne problemy współczesności*. Kraków–Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2014.
- W kręgu współczesnych problemów edukacyjnych*, red. Mirosław J. Szymański, Błażej Przybylski. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 2015.
- Współczesne problemy edukacji w Polsce*, red. Jan Zimny. Stalowa Wola: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2014.
- Współczesne problemy zawodu nauczyciela i pedagoga*, red. Wanda Dróżka, Bożena Matyjas. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, 2010.

**Tomasz Biernat, Katarzyna Kuziak, Jan Malinowski (red.),
*Rodzina w pracy socjalnej – pomoc w sytuacjach trudnych
i kryzysowych*, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”,
2016, s. 384.**

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2017.022>

Rodzina jako najstarsza i podstawowa grupa społeczna, stanowiąca naturalny i jednocześnie nieodłączny element struktury społecznej, nazywana

jest podstawową komórką społeczną¹. W ostatnich latach możemy jednak obserwować jej liczne przeobrażenia, co nastęrcza niemałych trudności w jednoznacznym ujęciu definicyjnym. Niezależnie jednak, w jaki sposób zdefiniujemy rodzinę, stanowi ona ważny element życia społecznego, co podkreśla między innymi Tomasz Biernat w słowach: „Rodzina jest swoistą emanacją społeczeństwa, nie tylko istnieje w społeczeństwie, ale społeczeństwo na swój sposób jest obecne w niej”². Niezależnie od światopoglądowych różnic autorów i definicyjnych rozbieżności wszyscy przyznają, że to w rodzinie jednostka zdobywa podstawowe umiejętności i kompetencje społeczne. Tam bardziej niż w instytucjach wychowawczych uczy się zasad zachowania, nawiązywania relacji interpersonalnych, zaspokajania własnych potrzeb oraz rozwiązywania napotykanych na swojej drodze problemów³. Rodzina odpowiada zatem za integralny rozwój osoby, stanowi podstawowe i najważniejsze środowisko jej życia i rozwoju: „W porównaniu z jakąkolwiek organizacją i instytucją, z jakimkolwiek społeczeństwem i państwem, rodzina zawsze pozostaje społecznością pierwotną i dla człowieka ma największe znaczenie”⁴. Pełniona przez rodzinę rola nie zabezpiecza jej jednak przed coraz liczniejszymi zagrożeniami, wynikającymi z dynamicznej zmiany rzeczywistości i postępujących zmian w obrębie życia społecznego. Wręcz przeciwnie, w ostatnich latach możemy obserwować rozwój czynników, które prowadzą do sytuacji trudnych i kryzysowych w rodzinach. Konieczne staje się zatem udzielanie rodzinie wielopłaszczyznowego wsparcia, co jest trudne ze względu na nienadążanie pomocy społecznej za tempem zachodzących w rodzinach przemian. Niezbędne jest więc badanie nowych sytuacji i poszukiwanie sposobów zapobiegania kryzysom czy też przezwyćiężania już zaistniałych. W dyskusję nad tym, jak wspierać rodzinę w radzeniu sobie z sytuacjami trudnymi, dobrze wpisuje się najnowsza, wieloautorska książka pod redakcją Tomasza Biernata, Katarzyny Kuziak i Jana Malinowskiego pod tytułem *Rodzina w pracy socjalnej – pomoc w sytuacjach trudnych i kryzysowych*, będąca kolejną już pozycją w Serii Wydawniczej *Problemy Pracy Socjalnej*. Publikacja ukazała się w 2016 roku nakładem

¹ Por. Barbara M. Kałdon, „Rodzina jako instytucja społeczna w ujęciu interdyscyplinarnym”, *Forum Pedagogiczne* 1 (2011): 229.

² Tomasz Biernat, „Czy istnieje rodzina ponowoczesna?”, *Paedagogia Christiana* 2 (2014): 186.

³ Por. Ewelina Piecuch, „Rodzina jako przestrzeń rozwijania umiejętności społecznych dziecka”, *Wychowanie w Rodzinie* 1 (2016): 345–358.

⁴ Leon T. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003), 9.

Wydawnictwa Edukacyjnego „Akapit”, a choć jej redaktorzy związani są z toruńskim środowiskiem naukowym, to do projektu włączyli także przedstawicieli innych ośrodków. Na recenzowaną pozycję składa się 25 tekstów, dosyć celnie pogrupowanych przez redaktorów w 5 części, ukazujących różne obszary problemowe współczesnych rodzin. Wątpliwości może budzić jedynie zamieszczony w części V tekst E. Zielińskiej – „Rodzina środowiskiem odbywania kary w Systemie Dozoru Elektronicznego – szansa dla skazanego i jego najbliższych”. Co prawda Autorka słusznie zauważa w nim, że odbywanie kary w ramach SDE stanowi wartościową alternatywę wobec kar izolacyjnych (zwracają na to uwagę również P. Artymionek⁵ czy K. Mrozek i K. Sitnik⁶) i może stać się „bodźcem do wypracowania samokontroli i porządku prawnego” (s. 357), niemniej jednak wydaje się, że zaprezentowana tematyka nie do końca wpisuje się w temat przewodni całej publikacji. System Dozoru Elektronicznego w swoim założeniu ma zapobiegać negatywnym konsekwencjom kary pozbawienia wolności, zarówno dla skazanego, jak i jego najbliższych, aczkolwiek jest to narzędzie stosowane w ramach systemu penitencjarnego i nie do końca wydaje się powiązane z pracą socjalną. W rzeczywistości pracownik socjalny mógłby odegrać istotną rolę w stosowaniu tej formy kary, jednak Autorka w żadnym momencie nie wskazuje na takowe implikacje czy jakiegokolwiek inne odniesienia do pracy socjalnej, dlatego też wydaje się, nie umniejszając wartości merytorycznej artykułu, że zdecydowanie bardziej wpisywałby się on w publikację z obszaru resocjalizacji czy readaptacji społecznej.

Część pierwsza książki zatytułowana: „Praca socjalna z rodziną niewydolną wychowawczo” prezentuje najistotniejsze problemy współczesnej rodziny. Umieszczone zostały w niej artykuły dotyczące zaniedbania wychowawczego, streetworkingu jako alternatywnej formy pracy w środowisku otwartym, czasu wolnego jako przestrzeni do pracy z dzieckiem i jego rodziną, szkoły dla rodziców, działalności Oddziału Regionalnego PCK w Rzeszowie na rzecz rodziny zagrożonej wykluczeniem oraz dysfunkcji występujących w rodzinach, wyróżnionych na podstawie analizy sytuacji w poszczególnych miastach województwa śląskiego. Szczególnie ważny w tej części wydaje się głos J. A. Malinowskiego dotyczący interesujące-

⁵ Paweł Artymionek, „System dozoru elektronicznego jako nowa forma wykonywania kary pozbawienia wolności”, *Wrocławskie Studia Erazmiańskie* 5 (2010): 104–113.

⁶ Kamila Mrozek, Katarzyna Sitnik, „Przesłanki wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego”, *Kwartalnik Naukowy Prawo Mediów Elektronicznych* 4 (2011): 3–8.

go, a wielokrotnie bagatelizowanego tematu, jakim jest wykorzystanie czasu wolnego w pracy socjalnej z dzieckiem i rodziną niewydolną wychowawczo. Autor wskazuje na podstawowy problem, jakim jest brak wiedzy i właściwie brak zainteresowania ze strony rodziców tym, jak i z kim ich dzieci spędzają czas wolny, oraz niepodejmowanie przez nich wysiłku, by czas ten zagospodarować i spędzać wspólnie z dziećmi. Jednocześnie Malinowski ukazuje potencjał ukryty w czasie wolnym i korzyści, które mogłyby wynikać z jego właściwego zagospodarowania. Szczególnie istotne wydaje się zatem zaangażowanie instytucji i placówek pomocowych w ten obszar funkcjonowania rodziny, na co również Autor zwraca uwagę. Jest to zgodne z literaturą wskazującą na powiązania między sposobem spędzania czasu wolnego a zaangażowaniem w zachowania ryzykowne – z przeprowadzonych przez K. Bobrowskiego badań wynika, że dzieci spędzające znaczną część czasu wolnego poza domem częściej przejawiają skłonność do eksperymentowania z substancjami psychoaktywnymi i wykroczeń, natomiast częste zajmowanie się grami komputerowymi zwiększa prawdopodobieństwo zachowań o charakterze przemocowym⁷.

Część druga recenzowanej publikacji: „Praca socjalna z rodziną doświadczającą przemocy i z problemem alkoholowym” składa się z czterech artykułów. Poruszają one zagadnienia agresji i przemocy oraz sposobów przeciwdziałania im, pracy z rodziną doświadczającą przemocy domowej, relacji rodzinnych w sytuacji przemocy w domach pomocy społecznej oraz sytuacji rodzin dotkniętych problemem alkoholowym. Na uwagę zasługuje zwłaszcza głos A. Witkowskiej-Paleń: „Praca socjalna z rodziną dotkniętą przemocą domową – możliwości, wyzwania, perspektywy”. Autorka podkreśla w nim konieczność projektowania oddziaływań profilaktycznych, które będą realizowane we współpracy z innymi instytucjami wsparcia społecznego, jednocześnie zauważając, że praca z rodziną powinna obejmować kolejno pracę z osobą doświadczającą przemocy, pracę z osobą stosującą przemoc oraz pracę z dzieckiem funkcjonującym w rodzinie z problemem przemocowym. Warunkiem powodzenia podejmowanych działań, jak zauważa Witkowska-Paleń, jest profesjonalnie przygotowany i zaangażowany w sytuację swoich podopiecznych pracownik socjalny. Szczególnie istotny element roz-

⁷ Krzysztof Bobrowski, „Czas wolny a zachowania ryzykowne młodzieży”, *Alkoholizm i Narkomania* 3 (2007): 267–287. Zob. również: Patrycja Hanyga-Janczak, „Rola rodziny w procesie wychowania do czasu wolnego”, w: *Opieka i wychowanie w rodzinie, szkole i środowisku*, red. Bożena Matyjas, Renata Stojcka-Zuber (Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2007), 51–57.

ważań podjętych przez Autorkę stanowi zwrócenie uwagi na konieczność pracy z dzieckiem funkcjonującym w rodzinie przemocowej. Jak pokazuje literatura, u dzieci funkcjonujących w takim środowisku istnieje ryzyko wystąpienia problemów emocjonalnych, depresji, pogorszenia funkcjonowania w szkole i środowisku rówieśniczym. Co więcej, zgodnie z twierdzeniem „bici biją” zwiększa się prawdopodobieństwo, że w dorosłym życiu również będą stosować przemoc w stosunku do osób najbliższych⁸.

Kolejna część książki dotyczy problemów rodzin doświadczających niepełnosprawności czy choroby któregoś z jej członków. Zamieszczone w niej głosy dotyczą jakości życia rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym, systemu wsparcia dostarczanego powyższym typom rodzin, problemów doświadczanych przez opiekunów osób przewlekle chorych oraz występującego u nich na skutek długotrwałej opieki wypalenia. Wart zauważenia wydaje się głos M. Fopki-Kowalczyk, podejmujący tematykę niezwykle istotną, ale nadal stanowiącą niejako temat tabu, pt. „Wypalenie się i koszty emocjonalne rodzin w trakcie opieki nad chorym u kresu życia”. Opieka nad niesamodzielnym członkiem rodziny wiąże się z określonymi konsekwencjami dla osoby sprawującej opiekę. Na tę zależność zwraca uwagę autorka, która korzystając z doświadczeń zawodowych, podjęła próbę analizy uczuć (zmęczenie, złość, rozdrażnienie itp.) i reakcji związanych z długotrwałą opieką nad osobą chorą, zauważając, że są one „często nieakceptowane przez nieprofesjonalnych opiekunów, stając się tematem przemilczanym i wstydliwym” (s. 203–204). Ważnym punktem omawianego tekstu są ponadto praktyczne wskazania, jakie Fopka-Kowalczyk formułuje dla pracowników socjalnych, których rola w opiece nad osobą starą, przewlekle chorą jest nie do przecenienia i znacząco różni się od zadań w innej instytucji pomocowej, nie może się ona bowiem ograniczać do działalności interwencyjnej. Do zadań pracownika winno należeć zatem „dostrzeganie potrzeb pacjenta i jego środowiska, dbanie o komunikację między nimi (...), oraz organizacja pomocy po stracie i towarzyszenie w żałobie”⁹, a właściwa ich realizacja daje opiekunom szansę na wypoczynek i uzyskanie wsparcia psychicznego na różnych etapach „zmagania się” z chorobą.

Część czwarta: „Praca socjalna z rodziną sprawującą opiekę nad osobą starszą” to zbiór tekstów w różny sposób pochyłających się nad sytuacją

⁸ Por. Joanna Różyńska, *Niezbędnik Pracownika Socjalnego. Przemoc wobec dzieci w rodzinie* (Warszawa: „Paper & Tinta” Usługi Wydawniczo-Poligraficzne, 2013).

⁹ Piotr Krakowiak, *Wolontariat w opiece u kresu życia* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012), 146.

osób starszych. Otwiera ją głos dotyczący sytuacji osób starszych w rodzinie, dalej znaleźć można natomiast teksty ukazujące problem aktywizacji osób starszych, wykorzystania wolontariatu hospicyjnego w sprawowaniu opieki nad osobą terminalnie chorą, trudności pojawiających się w toku opieki, wykorzystania dobrych praktyk brytyjskich w podnoszeniu jakości opieki nad chorym (szczególną wagę przywiązano zwłaszcza do znaczenia komunikacji z ciężko chorymi i ich rodzinami na temat *dying trajectories* (s. 288) oraz wsparcia duchowego) oraz zamykający tę część artykuł na temat wizerunku osób starszych. Na uwagę zasługuje zwłaszcza ten ostatni („Wizerunek osób starszych w opinii dzieci. Rola seniora w rodzinie”), w którym E. Zdebska pokazuje, że warunkiem niezbędnym dla przeprowadzenia zmian w systemie opieki nad osobami starymi i ich wizerunku w społeczeństwie (zwłaszcza biorąc pod uwagę problem starzenia się społeczeństwa) wydaje się edukacja najmłodszych. Autorka, opierając się na wynikach badań własnych, wskazuje na znaczenie edukacji w kreowaniu pozytywnego obrazu starości i osób starych oraz korzyści wynikające z podtrzymywania więzi międzypokoleniowych. Zdebska potwierdza tym samym wyniki dotychczasowych analiz, jasno wskazując, że „Młodzież rzadko myśli o starości, co u części z nich powoduje awersję do wypowiadania się na temat tego okresu życia, a także trudność w odnajdywaniu pozytywnych aspektów życia w starości, przez co nie sprawia im przyjemności obcowanie z osobami starszymi”¹⁰, co w rezultacie pociąga za sobą konieczność podejmowania działań, które będą zapobiegać tendencji do izolowania osób starszych, a najlepszą ich formą jest podejmowana od najmłodszych lat edukacja.

Ostatnia część recenzowanej publikacji porusza zagadnienia dotyczące „Pracy socjalnej z rodziną niepełną”. Znajdujemy w niej teksty na temat sytuacji nastoletnich matek, problemów doświadczanych przez rodziny osób pozbawionych wolności, sytuacji rodzin „zmagających się” z problemem bezdomności oraz kobiet dotkniętych stratą męża/partnera. Godzien polecenia jest przede wszystkim tekst A. Fidelus pt. „Praca na rzecz rodziny doświadczającej problemów związanych z izolacją więzienną jednego z jej członków”. Autorka słusznie zauważa w nim, że choć kara stanowi następstwo popełnionego przestępstwa, to jednocześnie staje się źródłem wielu trudności w funkcjonowaniu całego systemu rodzinnego. Powoduje pogorszenie sytuacji materialnej, wymusza zmianę dotychczasowego podziału ról,

¹⁰ Sławomir Śliwa, „Postawy osób młodych (studentów) wobec starzejących się osób”, w: *Starość i jej konsekwencje społeczno-rodzinne*, red. Stanisław Rogala (Opole: Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, 2010), 100.

zerwanie/rozluźnienie więzi z izolowanym członkiem rodziny oraz spadek jego pozycji w rodzinie itp., jednak mimo to pomoc udzielana rodzinom borykającym się z ww. problemem jest sporadyczna i niezbyt uporządkowana. Warunkiem optymalizacji udzielanego wsparcia jest wieloetapowa praca z rodziną (rozpoczęta już w chwili umieszczenia w zakładzie, a następnie kontynuowana przez cały okres jej trwania, jak również po jej zakończeniu).

Po ważnej lekturze recenzowanej wieloautorskiej publikacji *Rodzina w pracy socjalnej – pomoc w sytuacjach trudnych i kryzysowych* należy stwierdzić, że zarówno redaktorzy, jak i autorzy poszczególnych artykułów wnoszą nowe treści do dyskursu nad sytuacją współczesnej rodziny, zmuszając tym samym do zastanowienia nad jej obecną kondycją. Recenzowana publikacja to pozycja godna uwagi i zainteresowania, a ukazanie szerokiego spektrum sytuacji trudnych i kryzysowych, jakie mogą dotknąć współczesną rodzinę, jest walorem tego dzieła. Niełatwe było uporządkowanie poszczególnych głosów autorskich w konkretne grupy, ale należy docenić pracę redaktorów, którzy podjęli się tego zadania. Czytelne są dzięki temu kolejne części publikacji: niewydolność wychowawcza, przemoc i problem alkoholowy, niepełnosprawność i choroba, opieka nad osobą starszą i chorą, niepełność rodziny. Warte podkreślenia jest także to, że autorzy poszczególnych artykułów nie ograniczają się wyłącznie do teoretycznej analizy, ale przedstawiają wyniki badań własnych, propozycje rozwiązań omawianych problemów oraz postulaty w zakresie ulepszenia funkcjonującego systemu wsparcia. Wszystko to decyduje o wartości omawianej książki i sytuuje ją w gronie lektur obowiązkowych dla osób profesjonalnie zajmujących się pomaganiem; może ona być również cennym kompendium wiedzy dla studentów *helping professions* – w tym szczególnie dla pedagogów, pracowników socjalnych oraz wszystkich tworzących opiekę i wsparcie dla rodzin.

*Renata Deka**

Bibliografia

Artymionek, Paweł. „System dozoru elektronicznego jako nowa forma wykonywania kary pozbawienia wolności”. *Wrocławskie Studia Erazmiańskie* 5 (2010): 104–113.

* Mgr Renata Deka jest doktorantką w Katedrze Pracy Socjalnej na Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Adres: Wydział Nauk Pedagogicznych UMK, ul. Lwowska 1, 87-100 Toruń; e-mail: rdeka@doktorant.umk.pl.

- Biernat, Tomasz. „Czy istnieje rodzina ponowoczesna?”. *Paedagogia Christiana* 2 (2014): 183–196.
- Bobrowski, Krzysztof. „Czas wolny a zachowania ryzykowne młodzieży”. *Alkoholizm i Narkomania* 3 (2007): 267–287.
- Dyczewski, Leon T. *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003.
- Hanyga-Janczak, Patrycja. „Rola rodziny w procesie wychowania do czasu wolnego”. W: *Opieka i wychowanie w rodzinie, szkole i środowisku*, red. Bożena Matyjas, Renata Stojeczka-Zuber, 51–57. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2007.
- Kaldon, Barbara M. „Rodzina jako instytucja społeczna w ujęciu interdyscyplinarnym”. *Forum Pedagogiczne* 1 (2011): 228–241.
- Krakowiak, Piotr. *Wolontariat w opiece u kresu życia*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012.
- Mrozek, Kamila, Katarzyna Sitnik. „Przesłanki wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego”. *Kwartalnik Naukowy Prawo Mediów Elektronicznych* 4 (2011): 3–8.
- Piecuch, Ewelina. „Rodzina jako przestrzeń rozwijania umiejętności społecznych dziecka”. *Wychowanie w Rodzinie* 1 (2016): 345–358.
- Różyńska, Joanna. *Niezbędnik Pracownika Socjalnego. Przemoc wobec dzieci w rodzinie*. Warszawa: „Paper & Tinta” Usługi Wydawniczo-Poligraficzne, 2013.
- Śliwa, Sławomir. „Postawy osób młodych (studentów) wobec starzejących się osób”. W: *Starość i jej konsekwencje społeczno-rodzinne*, red. Stanisław Rogala, 98–106. Opole: Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, 2010.